
40AKU45

AkzoNobel

De belevenissen van de AKU-gemeenschap
tijdens de Tweede Wereldoorlog

Inhoudsopgave

Voorwoord	3	13 Market Garden	15
1 De N.V. Nederlandsche Kunstzijdefabriek	4	14 Door het dak van restaurant “Rust Wat” te Schaarsbergen	17
2 Vosdijk en omgeving	4	15 Evacuatie	18
3 AKU, de multinational	5	16 Plundering door de Duitsers	19
4 Crisis, jubileum en hakenkruis	5	17 De Tweede Slag	21
5 Bezet door de Duitsers	6	18 Wederopbouw	24
6 Bouw van een nieuwe fabriek op de Kleefse Waard	7	19 Via Soestdijk naar Bombay	26
7 Tewerkstelling in Duitsland	8	20 Herdenkingsmonument bij de Tivolilaan	27
8 Joodse werknemers	9	21 AKU en de huisvesting	28
9 Onderduiker in het huis van Anton Lely te Velp	10	22 Montgomery op de Kleefse Waard	29
10 De Centrale Keuken van AKU	11	Nawoord	30
11 Ede-Westerbork-Bergen Belsen-Tröbitz-Ede; het verhaal van de Gelbers	12	Bronnen	31
12 D-Day	14	Colofon	31

Foto omslag:

Britse tank op de Kleefse Waard te Arnhem (13-04-1945)

Voorwoord

Op weg naar hun werkplek aan de Velperweg passeren honderden AkzoNobel-medewerkers dagelijks een klein oorlogsmonument. Eens per jaar, op 4 mei, houden we een korte plechtigheid bij het monument en leggen we er verse bloemen neer. De rest van het jaar staat niemand er eigenlijk bij stil. Zo is het monument vergroeid met de locatie, het hoort er thuis, een beetje zoals de monumentale bomen waardoor het wordt omringd.

Het verhaal achter dit monument is echter indrukwekkend en verdient het om verteld en nooit vergeten te worden. En dat is wat dit boekje en de bijbehorende tentoonstelling doen. Ze vertellen een deel van het verhaal van AKU (een van AkzoNobel's voorlopers) en haar medewerkers gedurende de Tweede Wereldoorlog.

Aan de totstandkoming van deze publicatie en tentoonstelling hebben veel mensen en organisaties meegewerkt. Met name medewerkers van de facilitaire afdeling en de Art Foundation hebben het initiatief met veel enthousiasme omarmd. Het zou te ver gaan alle betrokkenen op deze plaats te noemen. Eén persoon wil ik echter niet onvermeld laten en dat is bedrijfsarchivaris Fred van Daalen.

Het is met name zijn (historische) kennis en ervaring geweest die een en ander mogelijk hebben gemaakt.

Aanleiding voor dit boekje – en de bijbehorende tentoonstelling – is de 70-jarige herdenking van de Slag om Arnhem. We hopen dat deze publicatie én de expositie enigszins recht doen aan wat onze oud-collega's tussen 1940 en 1945 hebben ervaren. Bovendien herdenken we de 17 gevallen collega's van de toenmalige AKU-fabriek aan de Tivolilaan, daarmee beseffend hoeveel vrijheid waard is.

Peter de Haan,

Locatiedirecteur AkzoNobel Arnhem/Amsterdam

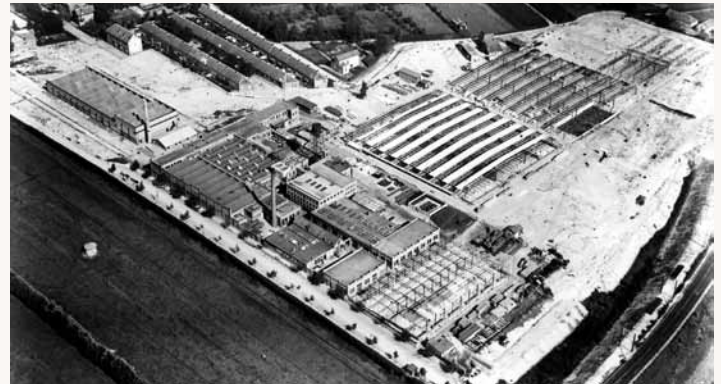
1 De NV Nederlandsche Kunstzijdefabriek

Op 08-05-1911 werd door een groepje mannen, onder wie Dr. J.C. Hartogs, de N.V. Nederlandsche Kunstzijdefabriek opgericht. Dit bedrijf zou in korte tijd uitgroeien tot één van Nederlands grootste ondernemingen en veel bekendheid verwerven onder de namen Enka, Algemene Kunstzijde Unie en AKU.

*Dr. J.C. Hartogs (1879-1932).
Medeoprichter van de
NV Nederlandsche
Kunstzijdefabriek.*

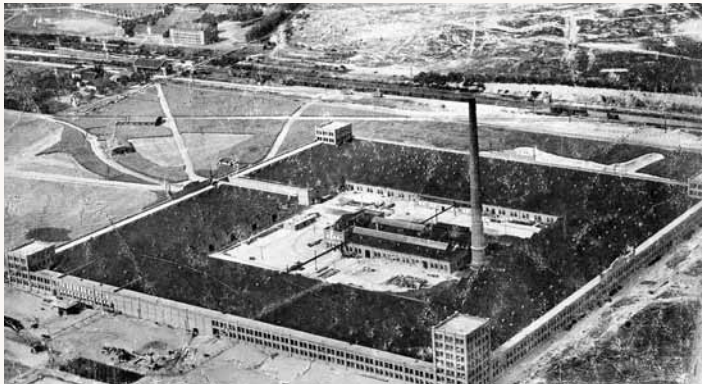
2 Vosdijk en omgeving

Luchtfoto van de kunstzijdefabriek aan de Vosdijk en de Tivolilaan (1925)

De locatie van de nieuwe fabriek werd gevonden aan de Vosdijk, een zijweg van de Velperweg, te Arnhem. In de omgeving van de fabriek, vooral aan de Velperweg, stonden veel prachtige villa's waarin voornamelijk families woonden. Ook stonden er in het gebied middenstandswoningen (Tivolilaan) en arbeiderswoningen (G.A. Smitsstraat). Achter de fabriek, in de buurt van de Beeldhouwerstraat, stonden diverse boerderijen. Na veel aanloopproblemen werd op 10 juni 1913 het eerste partijtje verkoopbare kunstzijde geproduceerd.

3 AKU, de multinational

Luchtfoto van de kunstzijdefabriek te Ede (1925)

Aan het eind van de jaren twintig van de vorige eeuw was AKU al tot een multinational uitgegroeid met vestigingen in Italië, Engeland en Amerika. In Duitsland had men in 1929 het veel grotere VGF AG (Vereinigte Glanzstoff Fabriken AG) overgenomen en in Nederland had men in Ede de modernste fabriek van Europa gebouwd. In Arnhem, achter het eerste fabriekje aan de Vosdijk, verrees halverwege de jaren twintig ook een nieuwe fabriek (Arnhem Tivolilaan). De oude fabriek ging daarna als proeffabriek fungeren.

4 Crisis, jubileum en hakenkruis

Fabriek aan de Vosdijk (1938). Hakenkruis op de stootlaag van de gevel (links)

In verband met de slechte toestand van de wereldeconomie vierde de onderneming haar vijftienvijftigjarig jubileum niet op haar stichtingsdatum maar op de dag dat het vijftienvijftig jaar geleden was dat het eerste verkoopbare product geproduceerd werd: 10 juni 1938. In de herfst van datzelfde jaar verscheen er een hakenkruis op de stootlaag van de gevel van de oude fabriek aan de Vosdijk.

5 Bezet door de Duitsers

Het jaar 1940 begon slecht want de AKU-export werd getroffen door een Engelse blokkade en vervolgens kwam, i.v.m. de bezetting door Duitsland, de productie stil te liggen. De onderneming reageerde op deze inval met een volledige bestuurs scheiding tussen de AKU en de VGF en de daarmee verbonden ondernemingen.

Gelukkig was de AKU goed voorbereid op de oorlog doordat o.a. bestuurder, medeoprichter en invloedrijkste aandeelhouder van de AKU, Dr. F.H. Fentener van Vlissingen, door zijn Duitse kolenbelangen toegang had tot de hoogste organen in Duitsland. Hij bracht regelmatig bezoeken aan Berlijn. De AKU-fabrieken lagen dus vol met cellulosevellen, de belangrijkste grondstof voor kunstzijde. De productie kwam snel weer op gang.

Dr. F.H. Fentener van Vlissingen (1882-1962). Bestuurder en belangrijkste aandeelhouder

Der Stürmer, een weekkrant voor de nazi's, werd gesticht door Julius Streicher, een pathologische Jodenhater. In oktober 1946 werd hij opgehangen.

6 Bouw van een nieuwe fabriek op de Kleefse Waard

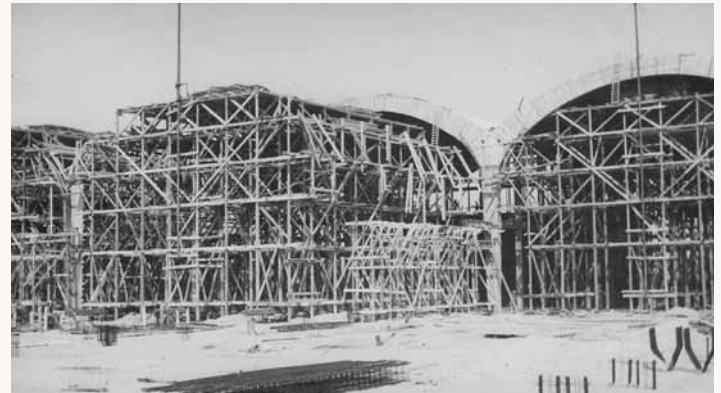

Heien eerste paal (29-07-1941)

In januari 1941 begon men mede onder druk van de Duitsers met de bouw van een rayonvezelgarenfabriek (voeringstof) en een strocellulosefabriek op de Kleefse waard in Arnhem. De bezetter wilde dat de AKU stro i.p.v. hout als grondstof voor de productie van kunstzijde ging gebruiken.

Voorbereiden storten palen (06-1941)

Stroloodsen (08-1942)

7 Tewerkstelling in Duitsland

Fabriek te Kelsterbach (1951)

Omdat kunstzijde in een basisbehoefte (kleding) voorzag was AKU door de bezetter verplicht de productie op een zo'n hoog mogelijk niveau te houden. Dat was dan ook de reden dat men de AKU-medewerkers in Nederland aan het werk kon houden. Op den duur ontkwam men er echter niet aan dat grote aantallen medewerkers gedwongen werden om in Duitsland te gaan werken. Deze mensen werden hoofdzakelijk tewerkgesteld in de Duitse VGF-fabrieken in Oberbruch en Kelsterbach. De AKU kon daardoor toezicht houden op de arbeidsomstandigheden en de uitbetaling van het loon.

8 Joodse werknemers

In mei 1942 waren er bij de AKU NV 25 Joodse medewerkers in dienst. De onderneming had voor hen een zgn. "Sperre" geregeld die hen bij een eventuele arrestatie beschermde. Uiteindelijk moest een aantal van hen onderduiken. Anderen kwamen in kampen als Vught en Westerbork terecht. De AKU bleef hen, via o.m. het verzet, van voedsel, geld en kleding voorzien.

De mensen in Westerbork kregen van de AKU zelfs werkopdrachten om de Duitsers er maar van te overtuigen dat ze voor de onderneming (en dus voor het Duitse Rijk) van grote waarde waren en niet gemist konden worden. En zo kon het gebeuren dat Ing. L. Silberberg een werk-vakantie op de Kleefse Waard kreeg.

4-176

OPSAVE VAN JOODSE PERSOONEL BIJ DE A.K.U.

<u>Beschten:</u>		<u>Geboortedatum:</u>
E.Th.Gelber	-	9 - 11 - 1901
J.Kahné	-	7 - 3 - 1897
W.van Spiegel	-	17 - 4 - 1898
R.Levison	-	4 - 2 - 1902
L.Silberberg	-	5 - 11 - 1896
J.van Dentsig	-	18 - 8 - 1893
M.Heertje	-	16 - 3 - 1901
S.Haegema	-	7 - 11 - 1902
A.Buurnfreund	-	11 - 2 - 1899
Mej.van den Berg S.	-	27 - 5 - 1890
Th.Meisane	-	13 - 8 - 1898
M.B.Koekoek	-	22 - 11 - 1901
I.Lievendag	-	9 - 2 - 1906
S.Rijnveld	-	23 - 1 - 1878
<u>Arbeiders:</u>		
J.Hippe	-	16 - 3 - 1878
E.Kendels	-	5 - 4 - 1915
J.van Gelderen	-	9 - 10 - 1921
M.Bachrach	-	17 - 11 - 1917
B.I.Kahné	-	21 - 5 - 1923
H.S.Smack	-	18 - 1 - 1923
B.Bachrach	-	8 - 2 - 1921
Mej.J.Kellerman	-	25 - 12 - 1908
* E.van Gelderen	-	1 - 10 - 1919
* E.Walvis	-	24 - 4 - 1918
* S.Schoenlapper	-	25 - 5 - 1912

Lijst met de namen van Joodse werknemers d.d. 09-05-1942

9 Onderduiker in het huis van Anton Lely te Velp

Ergens in het najaar van 1942 besloot Ir. A. Lely, de neef van zijn Joodse AKU-collega Ir. R. Levison, in z'n huis in Velp op te nemen. Waarschijnlijk door verraad werd deze Lion Rippe op 23 juni 1943 met grof geweld gearresteerd.

Ook Jo (Johanna) en Anton Lely werden opgepakt en in de gevangenis van Scheveningen (Oranjestad) gevangen gezet.

Mede dankzij de inzet van Hilda Klompé, directiesecretaresse van AKU, kwam Jo al snel weer vrij. Anton verbleef echter zeven weken in Scheveningen waarna hij naar kamp Amersfoort werd overgebracht. Hier werd hij uiteindelijk tewerkgesteld bij het NSF-commando (seintoestellen).

Nadat hij nog een paar keer flink ziek was geweest werd hij op dinsdag, 16 mei 1944, vrijgelaten en ging hij weer terug naar Velp. Van zijn belevenissen in Scheveningen en Amersfoort maakte hij kort na zijn terugkeer een verslag.

Lion Rippe, die in Velp Geert genoemd werd, overleed al op 16-07-1943, ruim drie weken na zijn arrestatie, in Sobibor. Zijn ouders en broer waren hem reeds voorgedaan.

Ir. A. Lely (1962)

10 De Centrale Keuken van AKU

Binnen een jaar na de Duitse bezetting begon goede voeding in Nederland een probleem te worden. De medewerkers kwamen verzwakt en vermagerd op het werk en dat kwam de productie niet ten goede. Daarom besloot de AKU per 1 april 1941 een Centrale Keuken in bedrijf te nemen. Officieel werd gesproken van gratis verstrekte bijvoeding. In de praktijk kwam het er op neer dat het voor veel mensen de hoofdmaaltijd was. In vier jaar tijd werden er zo'n twee miljoen maaltijden verstrekt.

De AKU liet in die tijd door verschillende boeren varkens fokken en vetmesten (o.a. boer Bommel op de Kleefse Waard). Daar de behoefte aan deze gratis bijvoeding steeds verder afnam werd de Centrale keuken op 1 april 1946 gesloten. Meester Arkenbout en zijn mensen schepten die dag voor het laatst op.

Meester Arkenbout met zijn mensen van de Centrale Keuken (1946)

Aan tafel

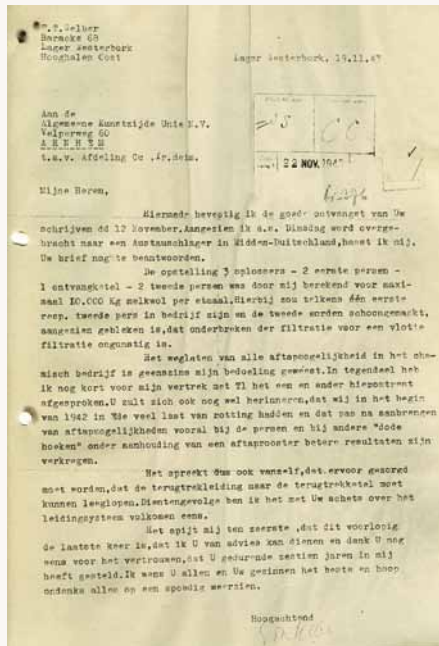
11 Ede-Westerbork-Bergen Belsen-Tröbitz-Ede; het verhaal van de Gelbers

De Melkwolfabriek te Ede werd in mei 1941 geopend en in het jaar daarna werd er onder de supervisie van Erich Theodoor Gelber een miljoen kilo melkwol geproduceerd. Er kwam echter een verbod op het gebruik van melk voor de melkwolfabricage en de fabriek moest sluiten. Melk was een te belangrijke voedselbron geworden.

Niet zo heel lang daarna, op 30-07-1943, werd het Joodse gezin Gelber in hun huis te Ede opgepakt en naar Westerbork overgebracht. Het gezin dat twee zonen had, Dukie en Micha, was echter in het bezit van een door de Jewish Agency uitgegeven Palestina-certificaat. Dat gaf hen het recht om zich in Palestina te vestigen in ruil voor Duitsers die in Palestina woonden.

De Gelbers uit Ede hadden dus een bijzondere status. De AKU ondernam van alles om hen uit Westerbork te krijgen maar dat lukte niet.

Laatste brief van Erich Gelber uit Westerbork waarin hij het vertrek naar een ruilkamp in midden-Duitsland aankondigt (19-11-1943)

Gelber deed zelfs advieswerk voor het bedrijf in die tijd. Op 19-11-1943 stuurde hij zijn laatste brief naar de AKU met de aankondiging dat hij en zijn gezin op dinsdag 23-11-1943 naar een "Austauschlager" in Midden-Duitsland zouden worden overgebracht.

Volgens de overleveringen werd het gezin in januari 1944 op transport naar Bergen-Belsen gezet. Daar kwamen zij in het "Sternlager" terecht, waar de zgn. ruiljoden ondergebracht waren. Toen de geallieerden Bergen-Belsen naderden werd het gezin samen met 2500 anderen op 15-04-1945 door de SS op de trein gezet. Deze trein reed zonder bestemming dagenlang kriskras door Duitsland.

Op 22-04-1945 werd de trein door de Russen bij Tröbitz tegengehouden en werden de reizigers in dat dorp ondergebracht. Ondervoeding en ziektes, zoals vlektyfus, hadden er voor gezorgd dat 600 mensen deze treinreis niet overleefden. Eind juni 1945 kwamen de Gelbers weer terug in Ede. Erich

Gelber ging de dag na de aankomst al weer aan het werk. Op zaterdagmorgen 14 juli 1951 nam de Dhr. Gelber afscheid van de onderneming waar hij vierentwintig jaar in dienst was geweest en emigreerde hij met zijn gezin naar Israël.

In 1968 ging Micha weer terug naar Nederland en trouwde hij met een Nederlands meisje. Hij geeft nog steeds lezingen over zijn belevenissen tijdens en na De Tweede Wereldoorlog. Micha Gelber publiceerde in 2009 het boek "Bergen-Belsen en daarna".

*Afscheidsbijeenkomst familie Gelber, rechts Micha Gelber
(14-07-1951)*

12 D-Day

Arromanches-les-Bains (Gold Beach)

In de vroege ochtend van 6 juni 1944 was het dan eindelijk zover: de lang verwachte invasie en het begin van de bevrijding van West-Europa, operatie “Overlord”, stond op het punt te beginnen. In Oost-Europa waren de Duitsers al aan het verliezen van de Sovjet-Unie en op 4 juni 1944 was Rome veroverd. En op de ochtend van de zesde

Arromanches-les-Bains: overblijfselen van de kunstmatige Mulberryhaven die de geallieerden in juni 1944 aanlegden (close-up)

juni lagen er duizenden vaartuigen met troepen voor de Normandische kust. De operatie startte met luchtlandingen, beschietingen en een massale amfibische aanval, de grootste in de geschiedenis. Aan “Overlord” namen ruim driehonderdduizend Amerikaanse, Canadese en Britse troepen deel. Zij maakten gebruik van meer dan 5.000 vaartuigen en ruim 11.500 vliegtuigen. De verliezen (doden, gewonden en krijgsgevangenen) waren enorm. Met de bevrijding van Parijs, eind augustus, kwam “Overlord” ten einde.

13 Market Garden

Enkele weken daarna, op 17 september 1944, ging de Operatie "Market Garden" van start. Deze operatie was een plan van Maarschalk Bernard Montgomery om via een bruggenhoofd in Nederland enerzijds de Duitsers in het westen van Nederland in de tang te nemen en anderzijds de Duitse oorlogsindustrie in het Ruhrgebied uit te schakelen door om de zwaar verdedigde Westwal (eindpunt Kleef) heen te trekken.

Het plan behelsde o.m. de verovering door luchttroepen van diverse bruggen over de Maas, de Waal (Nijmegen) en de Rijn (Arnhem) en het optrekken van grondtroepen vanaf de Belgische grens via de bezette bruggen in de richting van het IJsselmeer. Montgomery hoopte hiermee te bereiken dat de troepen dan richting Berlijn konden trekken en de oorlog voor de kerst van 1944 beëindigd kon worden.

Het laatste gedeelte van dit plan mislukte omdat in de buurt van Arnhem sterke Duitse troepen aanwezig waren. Een groepje o.l.v. John Frost lukte het om, na felle gevechten, een bruggenhoofd aan de noordkant van de Arnhemse Rijnbrug te vestigen maar de grondtroepen die uit de richting van Nijmegen hadden moeten komen hadden te veel vertraging opgelopen. Gevolg was dat het bruggenhoofd weer prijs moest worden gegeven aan de Duitsers.

De geallieerden trokken zich terug bij Oosterbeek en verdedigden daar

*Noordelijke oprit Rijnbrug na de gevechten van september 1944
(foto B.G. Ham)*

hun stellingen. Uiteindelijk konden ze zich terugtrekken ten zuiden van de Rijn. In de Betuwe was toen een soort status quo ontstaan. De geallieerden zaten in een gebied om het noordelijke bruggenhoofd bij de Nijmeegse Waalbrug en de Duitsers hadden het bruggenhoofd aan de zuidelijke kant van de Rijnbrug te Arnhem. Gedurende de winter vonden er felle gevechten in de Betuwe plaats.

Bommen op Arnhem in de aanloop naar Market Garden

Stirling vliegtuigen tijdens bevoorradingsmissie op weg naar Arnhem en Oosterbeek

Britse militairen op de Utrechtseweg in Oosterbeek op weg naar Arnhem (foto S. Drijver)

14 Door het dak van restaurant “Rust Wat” te Schaarsbergen

Op 19 september 1944 stegen vanaf vliegveld Keevil zeventien Stirling bommenwerpers op om de troepen die zij op 17 en 18 september 1944 in de buurt van Oosterbeek hadden afgezet, in het kader van de operatie “Market Garden”, van nieuwe voorraden te voorzien. Nadat ze een groot gedeelte van de lading boven het beoogde terrein hadden gedropt, werd één van die toestellen geraakt en vloog het in brand. Kort daarna crashte het vliegtuig een paar honderd meter ten zuidoosten van het toenmalige restaurant “Rust Wat” te Schaarsbergen. Toen R.W. Lovegrove als laatste uit het vliegtuig sprong was het eigenlijk al veel te laat om te springen. Hij mocht dan ook van geluk spreken dat hij er ongedeerd vanaf kwam toen hij door het dak van het al eerder genoemde restaurant viel. Ooggetuigen van de sprong zagen hem neerkomen en verstopten hem in een hooiberg een eindje verder op, maar niet ver van een huis waar een aantal SS'ers vanwege de gevechten bivakkeerden. Het was dus eigenlijk een wonder dat

S./Ldr. Lovegrove D.F.C.

hij onopgemerkt bleef. Nadat de Duitsers tot de evacuatie van Arnhem bevolen hadden, ging hij met verzetsmensen die daar als wacht dienst deden mee naar de AKU-fabriek op de Kleefse Waard (onder het personeel van de AKU bevonden zich diverse mensen uit het verzet).

Op zondag 21 oktober werd hij samen met nog een andere ondergedoken piloot naar Otterlo gebracht. Daar sloten zij zich aan bij de troepen van de Engelse eerste Airborne divisie. Diezelfde nacht braken ze bij Renkum door de Duitse linies en staken ze de Rijn over. Drie dagen later was hij weer terug in Engeland.

Na de oorlog is Lovegrove nog terug geweest in Schaarsbergen en bood hij de eigenaar van het restaurant “Rust Wat” aan om de schade aan het dak te vergoeden. Hier werd uiteraard geen gebruik van gemaakt. Tegenwoordig is 't Pannekoekhuis Schaarsbergen in het vroegere restaurant “Rust Wat” gevestigd.

15 Evacuatie

Omdat de Duitsers bang waren dat er nog meer luchtlandingen zouden komen werd op 23-09-1944 het bevel gegeven dat Arnhem (en sommige omliggende dorpen) binnen twee dagen geëvacueerd moest worden.

Het bevel had tot gevolg dat binnen zeer korte tijd zo'n 150.000 mensen uit Arnhem en omgeving hun huizen moesten verlaten en hun eigendommen achterlaten. Sommigen zochten hun heil dicht bij huis, zoals in het Openlucht-museum, maar het overgrote deel moest te voet grote afstanden afleggen voordat ze onderdak in b.v. Apeldoorn, Dieren of de Achterhoek vonden, bij familie, kennissen of onbekenden. Er waren er zelfs die uiteindelijk helemaal naar Friesland moesten reizen.

*Evacués Openlucht-
museum
(foto de Booys)*

*Evacués Beethovenlaan
(foto de Booys)*

16 Plundering door de Duitsers

Al voor de Slag om Arnhem was het speciale Feldwirtschaftskommando 10 begonnen met het leeghalen van de bedrijven die Arnhem rijk was. Daar werden ze wel enigszins in tegengewerkt door de wachten, die bedrijven hadden ingesteld om tijdens de evacuatie hun eigendommen te beschermen. Zo was er een AKU-wacht die met man en macht probeerde kostbaarheden zoals motoren en spindoppen voor de Duitsers te verbergen.

Na de evacuatie van Arnhem begon de grote, systematische, plundering van de stad door de Duitsers. Hier waren ook burgercommando's uit West-Duitsland bij betrokken. Zij beschouwden dit als een compensatie voor de schade die Duitse burgers hadden geleden als gevolg van de geallieerde bombardementen in Duitsland. Wijk voor wijk, huis na huis, werd uitgekamd. De woningen werden totaal leeggeroofd en zelfs de tuinen werden, op zoek naar verborgen kostbaarheden, omgespit.

Een belangrijke rol tijdens de plundering had Louise Gasille. Zij was in Arnhem uit een Duitse moeder geboren en was een fanatieke nationaal-socialiste. Zij werd na de oorlog veroordeeld voor plundering van waardevolle goederen en het opdracht geven tot arrestatie van Arnhemmers die ondanks het verbod naar de stad terugkeerden.

Geplunderde kruidenierswinkel van Binsbergen in de Rijnstraat 73 (Openluchtmuseum)

Tijdens en na de plundering vernielden en bevuilden de Duitse soldaten de leegstaande woningen. De schade die zo aan particuliere eigendommen was toegebracht werd in 1945 begroot op 350 miljoen gulden. Omdat Arnhem tot aan de Schelmseweg ontruimd was, evacueerde Pieter de Booys (fotograaf) met zijn vrouw en twee kinderen naar het Openluchtmuseum dat aan de andere kant van die weg gelegen was. Van hier uit trok hij de verlaten stad in en maakte hij met gevaar voor eigen leven de beroemde foto's van de plunderende Duitsers.

Plundering Jansplaats (foto de Booys)

17 De Tweede Slag

De bevrijding van Arnhem, de Tweede Slag om Arnhem, begon op 12 april 1945 nadat de geallieerden er in geslaagd waren de IJssel bij Deventer over te steken en in de richting van Apeldoorn optrokken. De gehele dag werd Arnhem zwaar beschoten en werden de Duitse posities door de RAF gebombardeerd. De toch al zwaar beschadigde en geplunderde stad veranderde hierbij definitief in een puinhoop. Vervolgens staken Engelse en Canadese troepen bij Westervoort de IJssel over en trokken o.m. via de Kleefse Waard de stad in. Binnen vier dagen werd Arnhem bevrijd. Bij de geallieerden vielen 62 doden en 134 gewonden.

Er werden 600 Duitsers gevangen genomen. Kolonel R.H. Tierney, die artillerie-officier was, vertelde in 1962 over De Tweede Slag om Arnhem:

“Voor de eigenlijke aanval op Arnhem zorgden wij voor zeer zware artillerie-steun, waaronder zelfs een raket-batterij, die het gebied rond het fort bij de spoorbrug onder vuur nam; ongeveer 72 stuks veldgeschut dat voor een rookgordijn zorgde om ons aan het gezicht van de Duitsers, die zich op de heuvels ten noorden van Arnhem bevonden, te onttrekken, alsmede een groot aantal stukken zwaar geschut. Om een idee te geven van de intensiteit van het vuur: mijn eigen batterij van 8 stuks geschut loste 640 salvo's gedurende de eerste 10 minuten van hun vuurplan”.

Buffalo op de oever van de IJssel bij Arnhem (13-04-1945)(foto Hewitt)

Weliswaar hadden de geallieerden op zondag 17 september 1944 ruim 80 bommen op het fabrieksterrein in Ede gegooid, maar de schade was aanzienlijk minder dan de schade die de oorlog aan de fabrieken te Arnhem had aangericht. De schade werd niet aangericht tijdens de Slag om Arnhem maar tijdens de bevrijding van de stad, in het voorjaar van 1945, en de daaraan voorafgaande plunderingen door de Duitsers.

*Hoek Rijnstraat en Nieuwe Kraan
(rechts)*

*Kantoorvilla Kernheim
aan de Velperweg*

Gaten in de loogtanks op de Kleefse Waard

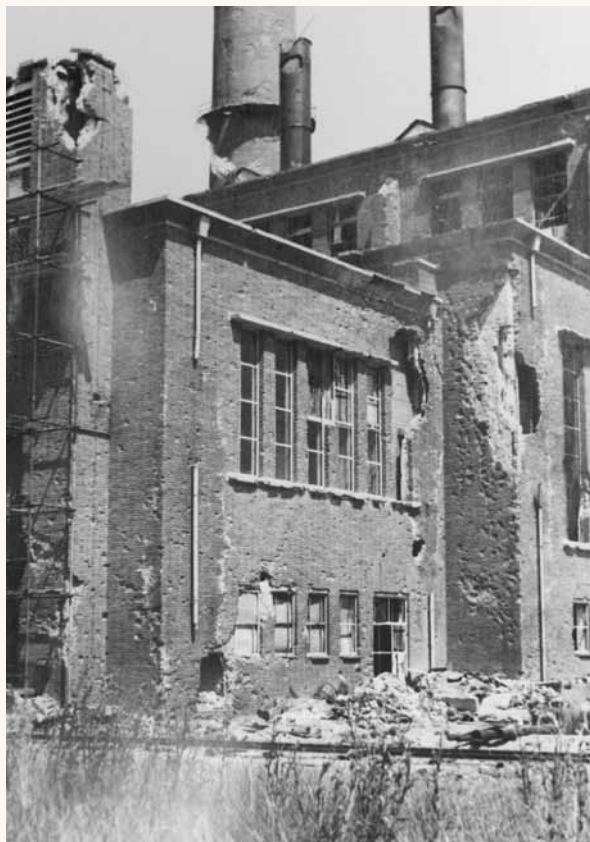
*Achtergevel van de Enka-fabriek aan
de Tivollaan bij de spoordijk*

18 Wederopbouw

Op 17 april 1945, de dag na de bevrijding van Arnhem, ging er al een groep mensen aan de slag op de Kleefse Waard om te kijken of ze de energiecentrale weer aan de praat konden krijgen om Arnhem en de Veluwe van stroom te voorzien. Tijdens de beschietingen had het gebouw veel schade opgelopen. Het dak zag eruit als een Emmentaler kaas. De installaties waren echter nog redelijk intact.

Op 1 mei 1945 werd de 1500 KW turbogenerator aangezet en kon de water- en voedselvoorziening in Arnhem en omgeving weer op gang komen.

Ook de AKU-fabrieken hadden de plunderingen moeten ondergaan. De fabrieken hadden echter een "wacht" en die noteerde wat er meegenomen werd en waar het heen ging. Alleen al uit de Arnhemse AKU- fabrieken werd 6.000.000 kilo geroofd. Uiteindelijk werd daarvan ongeveer 1.000.000 kilo teruggevonden.

Arnhem en de Veluwe kregen kort na de bevrijding stroom van de energiecentrale op de Kleefse Waard. De PGEM-centrale in Nijmegen werkte nog niet.

Op maandag 22 april 1946 kwamen de eerste AKU-eigendommen met het schip "De Allemannia", onder grote belangstelling, weer terug uit Duitsland.

De fabriek te Ede begon op 24 september 1945 weer met de productie. Op 13 mei 1946 begon de fabriek aan de Tivolilaan weer kunstzijde (rayon) te produceren en op 26 september 1946 werd de fabriek op de Kleefse Waard weer officieel en feestelijk in bedrijf gesteld.

In april 1946 arriveert de Allemannia met een gedeelte van de geroofde goederen in de haven van de Kleefse Waard. Deze gebeurtenis werd gevierd.

Spinnersploeg van de kunstzijdefabriek aan de Tivolilaan (05-1946). De fabriek produceert weer.

19 Via Soestdijk naar Bombay

Het was een echte winterse dag toen op vier maart 1946 zes vrachtwagens door de poort van de fabriek aan de Tivolilaan reden om in Ede geproduceerde kunstzijde naar Amsterdam te brengen. Deze garens waren bestemd voor de bazaars in Bombay die ze zouden doorverkopen aan huisweefsters.

De 38 ton zijde die in 380 kisten verpakt was werd in de buurt van de Westerdokken op dekschuiten geladen en vervolgens naar de 6.100 ton metende vrachtboot de "Streefkerk" gebracht. Het transport van deze eerste grote naoorlogse export, die langs paleis Soestdijk reed, vond men zo belangrijk dat men die op de film heeft vastgelegd. Ook maakte men een uitgebreide fotoreportage.

Het vertrek van de vrachtwagens op 4 maart 1946 op de Tivolilaan

Het transport passeert paleis Soestdijk

In Amsterdam

Overladen van de kunstzijde in de "Streefkerk"

20 Herdenkingsmonument bij de Tivolilaan

Het herdenkingsmonument voor de gevallen collega's van de fabriek aan de Tivolilaan werd op zaterdagmiddag 15 juni 1946 onthuld. De namen van de zeventien gevallen zijn niet in het door D. Masselink ontworpen monument gebeiteld. Er werd wel even stil gestaan bij de twee collega's die door het vuurpeloton geëxecuteerd waren en de collega die al in de vroege ochtend van 10 mei 1940, bij de inval van de Duitsers, om het leven kwam.

Het monument stond tot het voorjaar van 1992 vlakbij de toren van de fabriek aan de Tivolilaan, bij de ingang van de medische dienst. Tegenwoordig staat het op een plek in de buurt van gebouw C1. Er vindt nog jaarlijks een korte herdenking plaats.

Onthulling van het monument ter herdenking van de gevallen van de fabriek aan de Tivolilaan. De onthulling geschiedde door 2 kinderen van de omgekomen werknemers Bodt en Kip op 15 juni 1946.

21 AKU en de huisvesting

Na de bevrijding in 1945 keerden de bewoners van Arnhem na een langdurige gedwongen evacuatie mondjesmaat weer terug naar hun stad. Slechts 150 woningen van de 24.220 waren direct bewoonbaar.

Voor de AKU was het van groot belang dat de werknemers een dak boven hun hoofd kregen. En zo ontstond het bureau Huisvesting onder leiding van Hr. Bolderman. Hij bemiddelde bij huizenruil, hij besliste bij toewijzing (sociale- en medische indicaties) en hij bemoeide zich met de splitsing van bestaande woningen. De AKU stak in die tijd veel geld in woningbouwprojecten. Dit deed zij door de onrendabele toppen te financieren.

Duiven, Pastoor van Schaikstraat

Arnhem, noodwoningen Vosdijk

22 Montgomery op de Kleefse Waard

Op zaterdagochtend 20 augustus 1955 bezocht Maarschalk Montgomery, de bedenker van Market Garden, de fabriek op de Kleefse Waard. Hier werd hem aan de hand van een fotoalbum en een plattegrond van het fabriekscomplex de omvang van de verwoestingen door de gevechten tijdens de laatste fase van de bevrijding uiteengezet. Eigenlijk werd er met dit bezoek een punt achter een zeer roerige periode gezet.

Op 20 augustus 1955 bezocht Maarschalk Montgomery de fabriek op de Kleefse Waard. Van links naar rechts: Burgemeester Matser, Veldmaarschalk Montgomery, de Commissaris der Koningin Jhr. Dr. C.G.C. Quarles van Ufford, Admiraal Jaujard, mr. J. Meijnen, ir A.J. Engel en de heer Tesselhoff. (foto J. de Kreuk)

Nawoord

Meteen na de bevrijding werden door het bedrijf, per fabriek, de zgn. ereraden ingesteld. Deze moesten vaststellen of en in welke mate er “foute” werknemers in het werknemersbestand waren geweest. Uiterste sanctie was: vertrek uit de AKU-gemeenschap en eventuele aangifte. Van de “foute” werknemers die mochten blijven wist in de jaren zeventig van de vorige eeuw iedereen nog de namen op te noemen. Zij hadden dus levenslang.

Gedurende de oorlogsjaren behaalde de AKU mooie winsten. Dit was natuurlijk wel wrang want de garens werden voor een groot gedeelte door de Duitse oorlogsindustrie gebruikt. De resultaten van de jaren 1944 en 1945 werden door de vernielingen en plunderingen echter in het rood geschreven en lieten een verlies zien van NLG 12.828.703, -. Ook moet niet worden vergeten dat diverse bedrijven die na de oorlog in de zgn. Russische zone stonden, genationaliseerd werden en voor de AKU verloren gingen. In de jaren daarna ging de AKU zich o.m. ook toeleggen op de productie van CMC, Nylon, Polyester, non-wovens en aramide garens en vezels. Er werden in Nederland nieuwe fabrieken gebouwd in o.a. Steenberg, Emmercompascuum en Emmen. In het buitenland werden veel bedrijven overgenomen.

In 1969 ontstond AKZO NV door het samengaan van AKU NV en KZO NV. Na de fusie met Nobel Industries, in 1994, ging de onderneming Akzo Nobel NV heten. Eind jaren negentig van de vorige eeuw, verkocht Akzo Nobel NV zijn vezelbedrijven aan CVC Capital Partners. CMC dat sedert de jaren vijftig op de Kleefse Waard gemaakt wordt is het enige AKU-product dat nog door AkzoNobel in Arnhem gefabriceerd wordt. Non-wovens en aramide pulp worden tegenwoordig nog steeds op de Kleefse Waard door resp. Bonar (v/h Colbond) en Teijin Aramid geproduceerd.

Achteraf kan vastgesteld worden dat het bestuur van de AKU o.l.v. president-directeur Dr. Ir. Th.S.G.J.M. van Schaik er in geslaagd is de onderneming door een zeer moeilijke periode heen te loodsen. Een bijzondere rol was in die tijd weggelegd voor Hilda Klompé, de directiesecretaresse. Zij zette zich in die periode, naast haar normale werkzaamheden, in voor de mensen die in grote moeilijkheden zaten. Namen van “helden” of “rotte appels” werden echter nooit genoemd. Men wilde van de onderneming immers een AKU-gemeenschap maken.

Bronnen

De Spindop/AKU nieuws. (1945/1947).
Arnhem: AKU.

Gelber, M. (2009). Bergen-Belsen en daarna.

Rotterdam: Uitgeverij Verman.

Hengeveld-de Jong, G. (2013). Verborgen in Velp.

Velp: Stichting Velp voor Oranje.

Lely, I. A. (1944). Herinneringen aan de tijd van 24 juni 1943-15 mei 1944 gevangenis Scheveningen en Kamp Amersfoort. Velp.

Dendermonde, Max. (1961). Nieuwe tijden, nieuwe schakels.

Meijer. Wormerveer.

Klaverstijn, Bas. (1986). Samentwijken via fusie naar integratie.

Uitgeverij Terra Zutphen bv.

Steffen, Jonathan. (2008). Tomorrow's Answers Today - De geschiedenis van AkzoNobel.

AkzoNobel. Amsterdam.

Polar Bears

Afbeeldingen en documenten

Imperial War Museum

Gelders Archief

AKU/AkzoNobel fotoarchief

Archieven AKU en AkzoNobel

Websites

Operation Market van IWM

Arnhem Spookstad-evacuatie na de

Slag, 1944-'45

Market Garden.com

Operation Overlord; wikimedia commons

Causes of the Normandy landing-D-Day

Strijdbewijs

Oorlogsmuseum Overloon

Airborne museum Oosterbeek

Oorlogs Museum Arnhem

Verzetsmuseum

Operatie Overlord en Market Garden Wikipedia

Go2War2.nl

Colofon

40AKU45 is een uitgave van Akzo Nobel Nederland BV bij de tentoonstelling die op 13 september 2014 geopend werd ter nagedachtenis ter nagedachtenis van het feit dat op 17 september 1944 De Slag om Arnhem begon.

Redactie en onderzoek: Fred van Daalen, Rezie Hendriks en Manon Pasmans met medewerking van Wilma Bos, Louise van den Heuvel-Hageman en Tineke Dikken.

Afbeeldingen en documenten:

Fred van Daalen, Ben Peters, Wilma Bos, Paul Janssen, Hans Wieleman, Jan Goerdat, Theo van den Brink en Paul Evers.

Inrichting van de tentoonstelling 40AKU45:

Manon Pasmans en Louise van den Heuvel-Hageman.

De voorwerpen voor de tentoonstelling:

Arnhems Oorlogs Museum.

PR en organisatorische zaken:

Tineke Dikken

Ontwerp: Walter Luykenaar

© Akzo Nobel Nederland BV 2014

www.akzonobel.com

AkzoNobel is een internationaal vooraanstaande verf- en coatingsonderneming en een belangrijk producent van specialistische chemicaliën. Wij voorzien industrie en consumenten wereldwijd van innovatieve producten en werken met passie aan de ontwikkeling van duurzame oplossingen voor onze klanten. Tot onze merken behoren bekende namen als Dulux, Sikkens, International en Eka. Ons hoofdkantoor staat in Amsterdam, en we hebben een leiderschapspositie op het gebied van duurzaamheid. Met activiteiten in meer dan 80 landen zetten onze circa 50.000 medewerkers zich in voor het leveren van topproducten en -technologieën voor de groeiende behoeften van onze snel veranderende wereld.

© 2014 Akzo Nobel Nederland B.V.
Alle rechten voorbehouden.